

SZENTELEKY IRODALOMSZEMLÉLETÉNEK MARGÓJÁRA

Szenteleky irodalomszervező és irodalomteremtő, történelmileg elvitathatatlan jelentőségű szerepét a jugoszláviai magyar irodalom életében semmivel sem csökkentheti az utókor szemében, ha néhány reflexiónkkal irodalomszemléletének és kulturális tudatvilágának kisebbségi helyzetétől indukált polgári korlátaira hívjuk fel a figyelmet. Ellenkezőleg: úgy véljük, hogy ezzel talán hozzájárulhatunk egy árnyaltabb, a részletvonásokat is jobban láttató arckép megrajzolásához, éppen az általa képviselt s mindenképpen helytálló elvnek az érvényesítésével, hogy a kisebbségi viszonyok között minden leírt szónak hatványozott a súlya, s hogy itt »már nem lehet könnyelmű, szeszélyes, hitetlen játékot űzni a szavakkal, a szépséggel, az eszméikkel és az igazságokkal. Itt vallani és vállalni kell a leírt szót és az azzal járó felelősséget«.

Nem lehet tehát méltánytalanság emléke iránt, ha éppen ezt az elvet kívánjuk mércéül állítani a rá való emlékezés során.

Az alábbi tallózás Szenteleky műveiből csak a Forum kiadásának két kötetes válogatására korlátozódik (*Gesztenyevirágzás; Ugartörés*, 1963), míg a teljesség igénye csak egy monografikus feldolgozás iránt támasztható, amely majd »menetközben« módosuló szemléletét, irodalomelméleti nézeteinek ellentmondásait is hivatva lesz feloldani, az életmű egészének ismeretében értelmezni, sőt biográfiai adataival is szembesíteni. Ezúttal elégedjünk meg néhány jelzéssel, egy-két tézissel, abban a reményben, hogy akár igazolva, akár cáfolva olvasói észrevételeinket, teljesebb és megnyugtatóbb választ kaphatunk impresszióinkra s a bennünket csak érintőleg foglalkoztató néhány problémára. Kérdéseink és észrevételeink ezúttal a kisebbségtudat, a polgári nemzet- és népszemlélet, valamint az osztálytudat korlátaira vonatkoznak.

Viszonylag rövid írói pályája alatt Szentelekynek sok teherteremtől sikerült megszabadulnia, de a kisebbségi komplexust sohasem küzdhette le magában. Egyfelől az objektív társadalmi, politikai és osztályviszonyok gátolták meg ebben; a burzsoá állam adott osztályszervezete és uralkodó ideológiája mintegy »természetes« korlátokat vontak köré, amelyeket az övénél harcosabb természetek sem voltak képesek ledönteni, másfelől azonban szubjektív meghatározók is hozzájárulnak ahhoz, hogy kulturális koncepciói csak kisebbségi szinten érvényesülnek (származástudat, a »két haza« élmény, irodalmi műveltségének és tájékozódásának irányai stb.). Ezek lecsapódásai közvetlenül is kifejezésre jutnak programjainak olyan kitételeiben, amelyek az

osztályérdekeken felülemelkedő »magyar összefogástól« várják irodalmi életünk felvirágzását, vagy egy bizonytalan tartalmú »magasabb humánus« hirdetésében, amely — szerinte — »egyedül lehet alapja a kisebbségi világnézetnek« (jellemző az a törekvése is, hogy a kisebbségi állapotot és tudatot a világnézet rangjára emelje). Ez jelentkezik abban a felfogásában is, hogy a hazai magyar irodalomnak jó részben csak kulturális közvetítő missziót szán, s ugyanígy nem kerülheti el a figyelmünket, hogy a nyelvben nem látja meg a hagyomány-átörökítő műveltségtartalmakat, s pusztán kommunikációs vagy eszközszerre csökkenti. Ezek a nézetek különféle változatokban fordulnak elő tanulmányokban és cikkeiben, sőt egyfajta tisztulást és fejlődést is észrevehetünk bennük, alapjában véve azonban a kisebbségi gondolkodás kényszerű korlátai között maradnak. Az anyakultúrától elszakadt, s a maga műveltségközegét nem érző ember előtt a húszas években még nem világosodtak meg a »kisközösségi« igények és lehetőségek; úgyszólván kizárólag »nagykulturákban« gondolkodik, aminek természetes következménye az az éteri, a földi realitásokkal alig törődő, átszellemlült szépségesszmény, amelynek körvonalai jól kivehetők tanulmány-szerű írásaiból. Elszigeteltsége az »egyetemes« nemzeti kultúra eleven folyamataitól, a szíváci magány és Európa áthidalhatatlannak látszó szakadéka magától érthetően vezeti el a schopenhaueri esztétika vígaszához: »Halálra vagyunk ítélve, de az időpont még bizonytalan. Helyünkre már mások várnak, s holnap tán már mások állnak. Sietniünk kell, de azért szépen kell élnünk. A legtisztább örömet, a legneme-sebb érzéseket a szép szemlélete és keresése okozza. Lelkünk megfi-nomul és felemelkedik a művészetrajongásban, mint könnyű finom fehér füst, mely mennyei felhőhöz hasonlatos. S mi onnan felülről an-gyali mosollyal, szelíd megbocsátással tekintünk e sárra, vérre, harcra, csúfságokra: az egész civódó, céltalan világra.« A halála előtti fél évtizedben vallott nézeteibe már a kisebbségi tapasztalatok is beleszól-tak, anélkül azonban, hogy eljutott volna e felismerés végső konzek-venciáinak levonásáig, s inkább csak az »ahogy lehet« rezignált belá-tásával, »mert ezt az okosság és az élet parancsolja«.

A nemzet, közelebről a »magyar politikai nemzet« problémavilá-gát illetően szemlélete már alakulóbbnak látszik. A húszas években még maga sem látja világosan, hogy voltaképpen mi is történt: a »de-markációs vonalak« valamiféle — talán ideiglenes — megvonásáról van-e szó, vagy hogy e változások többet is jelentenek, mint Európa politikai térképének alkalmi újrarajzolását, ami a berlini kongresszus-tól kezdve afféle technikai feladatként szinte permanensen foglalkoz-tatta Kogutovitz térképészeti intézetét. Kezdetben tehát épp olyan »ter-mészetesen« érzi magát magyar írónak, mint ahogyan egykor A Hét vagy az Új Idők munkatársaként, így nemzetszemléletét is magyaror-szági példákön alakítja ki a kulturális fennsőbbség és egy polgári hu-manista nemzetköziség szellemében anélkül, hogy az »elkülönülés«, a kiválás a nemzeti kultúra keretéből akárcsak időlegesen is zavarokhoz vezetett volna az univerzális »kultúrmagyarsághoz« való viszonyában. Számára ekkor Budapest még éppoly természetes központja a szelle-

mi magyarságnak, mint bármikor a közelmúltban, s úgy érzi, hogy a magyar nemzet irányainak, vonulatainak, törekvéseinek a jugoszláviai magyarság részese és összetevője. Úgy véli, hogy a vajdasági magyar műveltségnek nincsenek külön útjai és hagyományai, azért az itteni magyar irodalmi műveltség is csak a közös örökségen épülhet tovább, sőt: kifejezett kívánsága, hogy ne is legyen erős regionális öntudata ennek a tájnak, mert az csak gátolná, feshélyezné a kibontakozást s nyűg és teher lenne az itteni alkotók számára. Az érvényesülés, elismerés, írói lovaggá ütés is csak Pest közbejöttével képzelhető el, csak annak segítségével és intézményeinek támogatásával valósítható meg. Csak ennek az elképzelésnek a gyakorlatban bekövetkező kudarca győzi meg arról, hogy ez az út járhatatlan. Az újszerű »felelősség, öntudat és kötelesség« hangoztatása természetesen nem jelenti a polgári nemzetszemlélet feladását vagy újjáértékelését: a nemzet továbbra is azonos a művelt középosztállyal, a nemzeti öntudat letéteményesével, a nép inkább a »népesség« kategóriájával egyértelmű (»parasztjaink számítók, pulyák...«). A nép (»amellyel azonos a sorsunk«) megismerése, életének, körülményeinek feltárása, lelkiségének behatóbb tanulmányozása nagyjából a korszellem követelményeinek tett engedmények miatt kerül bele gondolatvilágába, a magyarországi, csehszlovákiai és romániai példák analógiájaképpen, s inkább csak az írói tájékozottság etikájának a kérdése. Úgy látjuk, hogy a polgári lelkiismeret-furdalás hangja élete vége felé, a couleur locale-esztétika tétéleinek kifejtésével párhuzamosan, mind erősebb hangsúllyal szólal meg műveiben: »földünk és népünk« témáit sürgeti irodalmunkban s érzi, hogy »íróink és népünk között nincs őszinte kapcsolat«, de e kapcsolat megteremtését csak az írói ábrázolás lehetőségeinek tágítása és a témakör bővítése oldaláról mérlegeli: »Ki tudja, mi mindent gyűjthetnénk össze a Tisza menti vagy közép-bácskai tanyákról? Talán olyan értékeket, melyek tíz év múlva már hiába kutatunk. És a sok összegyűjtött cserépből összeállíthatjuk magyar népünk lelkivilágát, mely a legtöbb vajdasági olvasó előtt olyan távoli, olyan idegen, mint maga a kultúra, vagy a busman és ugandai törzsek élete.« Nemzettudatába tehát a polgári magyarság nem egy eleme épül bele, legfőként pedig a kisebbségi magyarságnak a nemzet »elszakított darabjaként« való szemlélete, ami aztán a csonkaság, bénaság, zsidbadság, magatehetetlenség érzésvilágával oly sokáig a tétlenséget, az akcióképtelenséget sugalmazza kulturális önszemléletünkben. S ezzel tart kapcsolatot esztétikai arisztokratizmus és »européersége« is. »A durva tömeg nem disztíngvál, nem keres árnyalatokat« — mondja a nyelv nemzetköziségét bizonygató cikkében, hogy aztán ugyancsak ebben a »tisza művészi hit« mellett törve lándzsát az odi profanum vulgus elvének ezzel az egyéni megfogalmazásával zárja cikkét: »Nagyon jóleső s szinte megnyugtató, hogy a szerb irodalom kiválóságai is ezt a tiszta, művészi hitet vallják. Művészek ők, akik nem hallják az uszító jelszavakat, akik nem látják a gyűlölet véres szemű martalócait. Művészek ők, s ezért a szépet keresik, az örök, a közös, a szentséges szépet. S az „eszmék barikádjain" a művészet magas, magasztos bércsein találkoznak a ke-

resők. Lent dúlhat a harc, a csúnyák, a gonoszak sáros-véres harca, de fönt a magasban, a felhők fölött, a tiszta és szikrázó levegőben találkoznak a keresők, és kezet nyújtanak egymásnak, mint szerető testvérek.«

E néhány idézet összeválogatása a Szenteleky két könyvének olvasása nyomán támadt összbenyomást kívánja alátámasztani, nem pedig a kiválasztott szövegrészekből akar következtetni gondolatvilágára. Csak az értékelési szempontok egyféle lehetőségére szerettük volna felhívni a figyelmet, korántsem abban a hiszemben, hogy a portré megrajzolása egyedül ebben a szellemben lehetséges. Sőt: éppen azt szeretnénk, hogy a tíz évvel ezelőtti válogatás alapján kirajzolódó Szenteleky-képet a vajdasági magyar irodalmi köztudat másképpen (legalábbis árnyaltabban) láthatná és érzékelhetné.